

Claes Arvidsson ATT GÖRA SVERIGE (S)TORSLAGET IGEN

Idealism vs säkerhet i skuggan av Olof Palme

Den stora utrikespolitiska nyheten i Stefan Löfvens regeringsförklaring den 3 oktober 2014 var Sveriges erkännande av staten Palestina. Proklamerandet av en utrikespolitik med feminism som överideologi skapade också rubriker både hemma och utomlands. Samma sak när utrikesminister Wallström den 19 januari 2015 med orden "medeltida metoder" kritiserade Saudiarabien för den offentliga piskningen av bloggaren Raif Badawi. Ett uppseendeväckande beslut togs när Sverige den 7 juli 2017 i FN:s generalförsamling ställde sig bakom resolutionen om konventionen om förbud mot kärnvapen.

Det är exempel som har format en fråga om det är Palmeismen – det politiska arvet efter den 28 februari 1986 mördade statsministern Olof Palme – som är styråra i politiken. Svaren kan se diametralt olika ut; polariserande som på Palmes egen tid och denna gång med utrikesminister Margot Wallström i fokus.¹ Som under Palmes egen livstid kan det verka som att han fortfarande fungerar som ett slags projekteringsyta för drömmar eller mardrömmar. Eller kanske för att göra politik?

Kritiska S-röster har för sin del klagat över att arvet från Palmeismen bara återfinns i högtidstal och att den

socialdemokratiska ledningen i praktiken kastat det överbord.² Världensavtalet med Nato från 2016 har förts fram som ett sådant exempel. I det perspektivet blir utrikesministern allra mest en galjonsfigur medan det i själva verket är försvarsminister Peter Hultqvist som håller i taktpinnen, i alla fall i förhållande till Ryssland, försvaret och Nato.

I debatten har det också hävdats att det politiska arvet i själva verket utgörs av Wallströms "idealism" och Hultqvists "säkerhet" tillsammans.³ Men 1985/86 motsvarade försvarsutgifterna 2,6 procent av BNP – 2019 är regeringen Löfven inte ens beredd att ställa sig bakom försvarsberedningens uppväxling från dagens dryga 1 procent av BNP till 1,5 procent 2025.

² Widqvist, S. S., 2018.

³ Ljunggren, S., 2015.

Claes Arvidsson är författare och redaktör för SvD:s Säkerhetsrådet. Han var ledarskribent för Svenska Dagbladet 1999-2013 med huvudsakligt fokus på utrikes- och säkerhetspolitik och mänskliga rättigheter. Han är ledamot i Kungliga Krigsvetenskapsakademien.

¹ Delling, H., och Stiernstedt, J., 2016.

Regeringen Löfven har ambitionen att ta upp Palmes fallna mantel och göra Sverige (s)torslaget igen, men politiken är snarare en blek kopia än en blåkopia. Det är retropolitik i en ny tid och i en ny internationell kontext. Samtidigt har Palmenostalgin allvarliga konsekvenser för avvägningen mellan en idealistisk utrikespolitik och realpolitiska säkerhetsbehov.

Ikon i rörelsen

Det råder inte någon tvekan om att minnet av Olof Palme och det politiska arvet efter honom lever i den socialdemokratiska rörelsen. Palme och hans tid var formativ för flera politiska generationer av socialdemokrater. Redan när han valdes till partiledare (och statsminister) 1969 var det mer av en kröningsakt än ett vanligt kongressval. Palme var modern på vänstervis och med en reformagenda i tiden. Han hade dessutom redan gjort sig ett namn internationellt.

Under åren som partiledare (1969–1986) och statsminister (1969–1976 och 1982–1986) var Palme centralgestalt i svensk politik och dessutom ständigt synlig på världssenen. Efter mordet blev han närmaste politiskt helgonförklarad i arbetarrörelsen: ideolog, visionär, reformator, fredsfurste. I efterträdaren Ingvar Carlssons orddräkt 1999 framträder Palme som en övermänniska:

”De politiska motståndarna upplevde att Olof Palme hade tid och ork med allt, inget ämne var honom främmande, ju svårare motstånd desto bättre. Även när Olof Palme inte var fysiskt närvarande svävade ibland hans ande över de församlade.”⁴

Enligt Carlsson gällde detta Nixon och Kissinger, den sydafrikanska apartheidregeringen, den israeliska regeringen och kommunistregimen i Prag, men också de borgerliga partierna och arbetsmarknadens parter hemmavid.

Ingen behöver heller tvivla på att Palme ”lever” också hos Socialdemokraternas nuvarande partiledare. Första maj 2014 talade Stefan Löfven på Norra Bantorget i Stockholm. Han talade förstås mest om missförhållanden i Sverige som han ville ändra på, men han talade också om internationell solidaritet. Löfven återkallade minnet av Olof Palme:

”Vänner, det var den internationella solidariteten som gjorde mig till socialdemokrat. När jag var liten såg jag Vietnamkrigets fasor. I TV och tidningar såg jag ett dödande som inte borde ske, ett lidande som inte borde kunna kännas, ett hat som inte borde få finnas till.

Men jag såg också hur Olof Palme, och inte bara han, utan så många människor i Sverige stod upp mot detta. Lilla Sverige fick en stor röst. För rättvisa. För solidaritet.”⁵

Med kritisk udd mot regeringen Reinfeldt betonade Löfven att trots att den rösten behövdes ”än mer i dag”, saknades den. Löfven ville något annat: ”Det är dags att höja Sveriges röst igen.”

Annorlunda uttryckt efterlyste Löfven en högre halt av moral i formuleringen av utrikespolitikens innehåll och mer aktivism i dess genomförande. Han talade också om Ryssland (”som återigen sänkt tröskeln för våldsanvändning mot sina grannar”) och Ukraina (”som måste långsiktigt bygga en demokratisk stat fri från korruption”). Det föranledde dock inte några tankar kring svenska säkerhetsbehov, som om kriget i Ukraina inte berörde Sverige och det svenska närområdet.

Efter riksdagsvalet några månader senare fick Sverige en ny regering. Alliansen lämnade och den rödgröna minoritetsregeringen Löfven tillträdde. I regeringsförklaringen lade den nyblivne statsministern fast en idealistisk kurs med Sverige i rollen som ”en stark röst i världen för frihet,

⁴ Carlsson, I., 1999: 27.

⁵ Löfven, S., 2014a.

fred, mänskliga rättigheter och solidaritet". Han betonade värdet av den militära alliansfriheten och att Sverige inte skulle ansöka om medlemskap i Nato utan i stället skulle säkerhetspolitiken bygga på "ett ökat samarbete inom Norden, Östersjöområdet, EU och FN".⁶

Regeringsdeklarationen med dess betoning på röststyrka hölls i Olof Palme anda och andemeningen gick igen när utrikesminister Margot Wallström läste upp utrikesdeklarationen den 11 februari 2015. Visserligen kan den ses som startpunkt för kampanjen för en plats i FN:s säkerhetsråd, men arvet från Palme återfanns i form av begrepp som brobyggare, bredare synsätt, samarbete och nyckelbegreppet hämtat från Palme, gemensam säkerhet och FN. Hon lyfte fram vikten av "att agera kraftfullt för nedrustning och icke-spridning av massförstörelsevapen".⁷

Politikens direkta koppling till Palme – och Palmes roll som referensperson för utrikesministern – framgick ännu tydligare när Wallström presenterade sig och sitt program på UD:s hemsida. Han hade visat att politiskt engagemang och att en dröm om en bättre värld spelar roll.

Sverige är, betonade hon, en stark röst i världen. Nu gällde det att använda den rösten.⁸

Både Löfven och Wallström har också återvänt till minnet av bilden av Sverige som en moralisk stormakt.⁹ På minnesdagen 28 februari 2016 sade Löfven:

"I Olof Palme fick Sverige också en stark röst i världen. En röst som högt och tydligt tog ställning för dem som själva inte kunde göra sig hörda. En röst, som trots att det är mer än tre decennier sedan den där kalla natten i februari, hörs än i dag"¹⁰

6 Löfven, S., 2014.

7 Wallström, M., 2015a.

8 Regeringskansliet, 2014.

9 Dahl, A., 1991.

10 Löfven, S., 2016.

En stark röst i världen

Sveriges erkännande av (den icke-existerande) staten Palestina 2014 var en politisk handling som man kan argumentera för och emot, men sett i perspektiv av att främja tvåstatslösningen var det bortkastad politisk valuta. Såsom saken stod spelade inte det svenska erkännandet någon roll utan det var snarare en handling avsedd att ge uppmärksamhet i den internationella politikens brus.

Det var önskan om att Sverige åter skulle vara en stark och orädd röst i världspolitiken som manifesterades. Och när det gäller Israel har röststyrkan hållit i sig. Wallström har inte ens varit välkommen att besöka Israel. Relationerna får nu beskrivas som urusla – och tanken på att Sverige skulle kunna spela en medlande roll regionen är utesluten.

Den starka rösten hördes också när Margot Wallström kritiserade Saudiarabien i den utrikespolitiska debatten i februari 2015. I riksdagen sade Wallström att:

"Det är självklart att politiken i Saudiarabien är långt ifrån en feministisk politik. Framför allt kränks ju kvinnors rättigheter. De får inte ens köra bil. Man piskar bloggare, och man har en kungafamilj med absolut makt. Då är det klart att vi inte kan använda något annat ord än diktatur."¹¹

Det ledde till en diplomatisk kris som innebar att Wallström inte fick tala inför Arabförbundet, trots att hon tidigare varit inbjuden som hedersgäst. Konflikten trappades upp när Sverige valde att inte förlänga ett avtal om militärt samarbete, Saudiarabien kallade hem sin Stockholmsambassadör och Sverige fördömdes av 57 muslimska stater. Krisen var ett faktum men gick över sedan ett svenskt sändebud överräckt ett brev från Kung Carl XVI Gustaf till den saudiske kungen. Enligt Stefan Löfven rörde det sig inte om någon ursäkt, men brevets innehåll har förblivit en statshemlighet. Och hur Sverige röstade i fråga

11 Wallström, M., 2015b.

om Saudiarabiens inval i FN:s kvinnokommission är också undandraget allmänheten.

Men är dessa exempel på viljan att vara en stark röst till förmån för förtryckta och mot världens orättvisor verkligen jämförbara med Olof Palmes agerande i världspolitiken? I fråga om styrka, genomslag och i relation till rikets säkerhetsbehov?

En tredje väg mellan öst och väst

Palmes kritik mot USA:s krigföring i Vietnam kan sägas vara verkliga startpunkten för Sveriges internationella genombrott som ett land med stark och idealistisk röst. Med start i Palmes så kallade Gävletal 1965, demonstrationen tillsammans med Nordvietnams Moskvaambassadör i Stockholm 1968 och Jultalet 1972 som kritiska höjdpunkter.¹²

Den 23 december 1972 talade Palme i lunchekot med stort allvar och sorgsen stämma:

”Man bör kalla saker och ting vid deras rätta namn. Det som nu pågår i Vietnam är en form av tortyr. Det kan inte finnas militära motiv för bombningarna [. . .] Det man gör är att plåga människor, plåga en nation för att förödmjuka den, tvinga den till underkastelse inför maktspråk [...] Därför är bombningarna ett illdåd. Därav finns många i modern historia. Det förbinds ofta med namn – Guernica, Oradour, Babij Jar, Katyn, Lidice, Sharpville, Treblinka. Våldet har triumferat. Men eftervärldens dom har fallit tung över dem som burit ansvaret. Nu finns det ett namn till att foga till raden – Hanoi julen 1972.”¹³

Jultalet försämrade redan dåliga relationer och utlöste en djup diplomatisk kris. Sveriges ambassadör i Washington blev uppkallad till det amerikanska utrikesdepartementet för en utskällning. Den nyutnämnde svenske

ambassadören Yngve Möller var inte längre välkommen och den amerikanske i Stockholm kallades hem. För Sveriges politiska förbindelser med världens mäktigaste land blev det ett frostens år.

Det blev naturligtvis rubriker, men inget tyder på att Palmes kritik – trots att det var just detta man trodde – hade någon inverkan på president Nixon.¹⁴ På hemmaplan lät det annorlunda. Efter fredsavtalet mellan USA och Nordvietnam 1973 löd Dagens Nyheters löpsedel: ”Hela världen hyllar Palme”.

Hur var det då med rikets säkerhetsbehov? Till skillnad från regeringen Löfvens agerande ifråga om Palestina och Saudiarabien hade kritiken mot USA direkt bäring på Sveriges säkerhet. Det handlade om det hemliga militära samarbete som Sverige hade med Nato-länder och det skyddande amerikanska kärnvapenparaplyet och som var helt avgörande för rikets säkerhet.¹⁵

I den ibland tillskrivna rollen som kall krigare brukar det anföras att Palme i själva verket förde en balanspolitik.¹⁶ Medan Palme var inblandad i konflikten med Nixonadministrationen gav han särskilda uppmaningar till bland andra ÖB Stig Synnergren att fortsatt hålla en god kontakt med USA.¹⁷ Enligt Palmes förtrogne kabinetssekreterare Sverker Åström uppfattade de två inte den amerikanska reaktionen på jultalet som hård, utan den var ”långt under den nivå [som var] tänkbar och rentav sannolik”. Till dessa åtgärder hörde att förklara den svenske ambassadören *persona non grata*, bryta de diplomatiska förbindelserna eller avbryta krigsmaterielexporten.¹⁸ Idealismen tog första priset.

14 Thorsell, S., 2004.

15 Se Dalsjö, R., 2006; Holmström, M., 2011; Petersson, M., 2003.

16 Nilsson, PM, 2016.

17 Holmström, M., 1998.

18 Åström, S., 1992.

12 Arvidsson, C., 2007: 330ff.

13 Palme, O., 1974a: 274.

I en utvärdering som beordrades av ÖB Stig Synnergren i början av 1973 konstaterades att det militära samarbetet påverkats negativt och om förbindelserna fortsatte att försämrats skulle det kunna riskera militära besöksutbyten och samarbetsavtal.¹⁹

Till bilden av en dominant idealistisk politik hörde att Sverige erkände Nordvietnam (1969), DDR (1973) och Nordkorea (1974). Palme agerade internationell dörröppnare för Yassir Arafat och det fortfarande terroriststämpade PLO (1974) och för den kommunistiske diktatorn Fidel Castro (1975).²⁰ På Kuba hyllade Palme de "hjältmodiga frihetskämparna" och talade om att "man måste skapa välbefinnande genom egen kraft och egna resurser och resurserna ska användas för det egna landets välfärd".

I samband med besöket fick han en fråga om politiska fångar på Kuba, och svaret korresponderar nog inte med minnet av Palme. Svaret blev:

"Jag kan inte acceptera att människor sätts i fängelse på grund av politisk uppfattning, men i fallet Kuba måste man komma ihåg att landet varit inblandat i en oerhört svår konflikt med en jättelik grannstat."²¹

Svaret kastar ljus över att idealismen – försvaret för mänskliga rättigheter – var politiskt villkorat. Utebliven kritik av länder till vänster var legio och kritiken mot Sovjetunionen stod inte alls i paritet med den som riktades mot USA och Nato.

Palme utvecklade en idé om att Sverige i utrikespolitiskt hänseende stod mellan blocken och att (den svenska) socialdemokratien representerade en egen utvecklingsmodell. Vid Broderskapsrörelsens kongress 1974 lades kursen fast för Palmedoktrinen med småstaterna i fokus och med kalsuparteorin som bakgrund. Å ena sidan framhöll han att supermakterna var olika och, å andra sidan, att de var lika

i fråga om den militära, tekniska och ekonomiska makten. Det gav dem gemensamma intressen som kunde gå ut över de små nationernas självständighet. Palme varnade för en allt starkare hegemoni för supermakterna.²²

FN står fortfarande i fokus

I kampanjen för en plats i FN:s Säkerhetsråd som lanserades i februari 2015 anknöt regeringen Löfven till arvet från Palme med valet av slogan: "Global Commitment. Independent Voice." Efter att oppositionen kritiserat sloganen för att stå i strid med ambitionen att utrikespolitiken ska samordnas inom EU blev beskedet från UD att uttrycket "oberoende röst" skulle försvinna ur kampanjen, men så skedde i realiteten inte. Ett annat inslag i samma anda var att kabinettssekreterare Annika Söder och Pierre Schori reste till Kuba för att högtidlighålla minnet av Palmes historiska besök på Kuba.²³

I det perspektivet kan anknytningen till Palmeismen ses som ett sätt att dra på kvardröjande minnesbilder för att skapa goodwill. Men regeringen Löfven vill dessutom uppenbarligen anknyta till Palmes neutralism och använda den som både riktmärke och instrument i politiken.

Ett annat exempel på hur tankefiguren om Sverige mellan blocken lever kvar kan vara Stefan Löfvens intervjuvar 2015 på frågan om varför han sade nej till allianspartiernas begäran om att utreda för- och nackdelar med ett Nato-medlemskap. Enligt Löfven fanns det inte något att utreda. Varför? Han utvecklade tankegången med orden:

"För att det inte skulle tillföra oss någon säkerhet i närområdet. Det skulle tvärtom skapa mer osäkerhet. Det är bra att Sverige och Finland är alliansfria. Då har du två geografiska ytor fria. Det är inte bra om två militärallianser har direktkontakt."²⁴

19 SOU 2002:95:183.

20 Arvidsson, C., 2007: 352ff.

21 Svenska Dagbladet, 1975.

22 Palme, O., 1974b.

23 Dahlberg, A., 2016.

24 Lönnaeus, O., 2015.

I svaret på en intervjufråga i maj 2019 om medlemskap i Nato för Finland och Sverige återvände Löfven till samma föreställning: ”den här delen av Europa tjänar på att också ha mark som är alliansfritt.”²⁵ Vid sidan av de bristfälliga kunskaperna om Natomedlemmars geografiska placering och att Warszawapakten upplöstes 1991, glömde Löfven EU-medlemskapet, Solidaritetsdoktrinen och att Sverige ibland till och med beskrivs *de facto* medlem i Nato (dock utan säkerhetsgarantin i artikel 5).

Margot Wallström slog för sin del redan 2015 fast att det inte finns ett enda argument för att Sverige ska ansöka om medlemskap i Nato – eller argument för att överge den militära alliansfriheten. Den negativa inställningen till ett svenskt Nato-medlemskap är djupt rotad i kalla krigets förljugna hemlighetsmakeri, brännmärkningen av personer som ville ta upp samarbete med Nato till diskussion, fredsrörelsen inom Socialdemokraterna och inte minst knuten till Palme själv.

Det tydligaste exemplet på hur arvet från Palme påverkar politikens utformning är FN-konventionen om förbud mot kärnvapen – en fråga som drivits av Margot Wallström. Hon valdes in i riksdagen under fredspolitikens dagar (1979), och protesterade på plats mot franska kärnvapenprov på Mururoa (1995). Hon beskriver sig själv som pacifist (2017).²⁶ Den 7 juli 2017 röstade Sverige ja i FN:s generalförsamling med stöd på hemmaplan från Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Vänsterpartiet, men inte från försvarsminister Peter Hultqvist. Konflikten i regeringen och kritiken från de fyra borgerliga partierna ledde till att riksdagsbeslutet sköts upp till efter valet 2018 och att en utredning om konsekvenserna tillsattes, vars resultat presenterades i januari 2019.

Utredningen som har genomförts av den tidigare diplomaten Lars-Erik Lundin pekar på konventionstextens bristfällighet i en rad dimensioner, särskilt vad gäller den

centrala frågan om verifiering.²⁷ Sett i perspektiv av det geostrategiska läget varnar utredningen för att ett tillträde till konvention kan påverka Sveriges säkerhets- och försvarssamarbeten negativt och inskränka den säkerhetspolitiska handlingsfriheten som Sverige skulle behöva om det värsta inträffar. Utredningen lyfter också fram ”förbudet mot avskräcknings- och utvidgad avskräckningspolitik i konventionen som direkt slår mot Natos medlemsstater, inte minst mot dem som inte själva har kärnvapen men som söker skydd på grundval av ett formellt bekräftat kärnvapenparaply”.

Det faktum att kärnvapenstater i realiteten inte kommer att tillträda konventionen gör den till ett slag i luften (förespråkarnas hopp står till folkopinionens pådrivande kraft) samtidigt som ett svenskt tillträde skulle ha allvarliga konsekvenser för Sverige. Ett tillträde till konventionen skulle innebära ett avståndstagande från den strategiska doktrin som omfattas av våra grannar och vänner. Det skulle också bli ett slag mot det försvarspolitiska samarbetet med Finland.

Detta samtidigt som Sveriges försvars- och säkerhetspolitik bygger på motsatsen; den utgår från att hjälp ska komma och att hjälp ska ges.²⁸

Lundin noterar också det självklara att så länge som kärnvapen är en sista utväg för Nato skulle ett tillträde till konventionen utesluta ett svenskt medlemskap. Tilläggas ska väl att utan amerikanska kärnvapen existerar Nato inte längre som fungerande försvarsallians.

Då som nu måste Sverige väga av avspänningspolitik, försvarsförmåga och behovet av återförsäkring – då är slutsatsen att Sverige inte kan skriva under konventionen.

Motsättningen inom regeringen illustreras inte bara av en olikartad syn på kärnvapenförbudet mellan Wallström och Hultqvist utan också efter sammanställningen av

25 von Boguslawski, T., 2019.

26 Barry, E., 2017.

27 Lundin, L., 2019.

28 För en översikt över remissvaren, se Lundquist, V., 2019.

Försvarsberedningens första delrapport, Motståndskraft, där det sägs att ett väpnat angrepp mot Sverige inte kan uteslutas och att en större konflikt kan inledas med ett angrepp på Sverige.²⁹ Trots att Försvarsberedningen nått konsensus om den säkerhetspolitiska hotbilden valde både statsminister Löfven och utrikesminister Wallström att hålla fast vid den tidigare formuleringen om att ett angrepp på Sverige var osannolikt. Försvarsminister Hultqvist följde däremot Försvarsberedningens bedömning.

Vid Folk och försvars rikskonferens i Sälen i januari 2018 ledde det till rena kalabaliken. Var stod egentligen den svenska regeringen? Och var står den? Har Sverige två politiskt motstridande linjer? Att den frågan behöver ställas gagnar varken idealismen eller säkerheten.

Palmes fredspolitik

Beslutet 1968 att definitivt stänga dörren för svenska kärnvapen togs mot bakgrund av uppfattningen att de inte behövdes, eftersom Sverige stod skyddad under USA:s kärnvapenparaply (det sades uttryckligen i försvarsutredningens betänkande i ärendet). Samtidigt hölls dörren på glänt för omprövning i den händelse att innehav av kärnvapen blev ett normaltillstånd för småstater.³⁰

Terrorbalansen mellan USA och Sovjetunionen sågs som en garanti för att kärnvapen inte skulle användas. Nedrustningsstrategin var att höja tröskeln för att obalanser skulle uppstå, bryta rustningsspiralen och sträva efter balanserade styrkereduktioner. Under 1970-talet ändrade dock Palme uppfattning om terrorbalansens avskräckande kraft och vävde dessutom in kärnvapenkritiken i Palmedoktrinen; supermakterna kunde använda kärnvapen som påtryckningsmedel för att agera fritt på sina respektive bakgårdar.

Europeiska säkerhetskonferensen (ESK) i Helsingfors 1975 hade väckt hopp, men blev höjdpunkten under en period av détente mellan supermakterna. Efter Sovjetunionens

invasion av Afghanistan 1979 ökade spänningen dramatiskt. Enligt Palme var det inte längre möjligt att sätta sin lit till en utdragen förhandlingsprocess utan i stället stod hoppet till fredsrörelsen. I sitt förstamajtal 1982 slog han fast att "nedrustningen måste drivas fram av folken själva i kraft av skräcken för krigets fasor".

I slutrapporten från den av Palme 1980 initierade oberoende kommissionen för nedrustnings- och säkerhetsfrågor ("Palmekommissionen") lanserades begreppet "gemensam säkerhet" som alternativ till "ömsesidig avskräckning". Grundtanken var att det inte var möjligt att segra i ett kärnvapenkrig och därför måste säkerhet uppnås "inte mot motståndaren utan tillsammans med honom". FN borde stärkas i syfte att förebygga konflikter.³¹

Palme fortsatte sedan att göra utspel på utspel, till exempel det i maj 1984 lanserade femkontinentinitiativet. Presidenterna Raul Alfonsin (Argentina), Miguel de la Madrid (Mexiko), Julius Nyerere (Tanzania) och Rajiv Gandhi (Indien) slöt tillsammans med Greklands premiärminister Andreas Papandreu upp bakom Palme. Palme ville att man skulle propagera och plädera för en frysning av kärnvapenarsenalerna. I ett tal i samband med FN:s 40 års jubileum hösten 1985 förde han fram förslaget att små stater som undertecknat icke-spridningsavtalet (NPT) borde ha rätt att av kärnvapenstaterna kräva ett totalt provstopp (CTBT) och nedrustning. I själva verket, förklarade Palme, borde det stiftas en internationell lag som förbjöd kärnvapen.

Norden som en kärnvapenfri zon var ett annat inslag i raden av initiativ. I regionen fanns det kärnvapen dock bara i Östersjön. Sverige hade inte några. Inte heller Finland. Nato-medlemmarna Norge och Danmark hade för sin del klaggjort att kärnvapen inte fick utplaceras på sina respektive territorier. Sovjetunionen var för zonen, men ville inte att det egna handlingsutrymmet skulle begränsas. Kort sagt, Norden skulle vara kärnvapenfritt, men med

29 Ds. 2017:66.

30 Arvidsson, C. 2007: 385ff.

31 Palme, O., 1982.

möjlighet för Sovjetunionen att agera med kärnvapenbestyckade Golf-ubåtar i Östersjön.

Palme och S-regeringen intog olika ståndpunkter över tid. Inledningsvis krävde Palme att kärnvapen skulle vara borta när zonen inrättades, men övergav sedan det villkoret. Det senare innebar att först deklarerar Norden som en kärnvapenfri zon och sedan förhandla med Kreml om saken. I ett tal inför Paasikivisamfundet i Helsingfors 1983 reste Palme åter krav på kärnvapenfrihet, men han betonade samtidigt att det var en förhandlingsfråga. De centrala var utfästelser från Moskva om att inte angripa.

Strävan efter avspänning till varje pris återspeglades även i diskussionen om Natos så kallade dubbelbeslut från 1979 rörande utplacering av medeldistansrobotar.

Som ett led i den sovjetiska upprustningen under slutet av 1970-talet hade nyutvecklade och kärnvapenbestyckade medeldistansrobotar (SS 20) utplacerats – merparten med siktet inställt mot Västeuropa. Det ändrade styrkebalansen, där Warszawapaktens övertag i numerär tidigare hade uppvägts av Natos överlägsenhet i fråga om avancerade vapensystem. I syfte att återställa jämvikten beslöt Nato 1979 att 108 medeldistansrobotar av modellen Pershing-2 och 465 kryssningsrobotar skulle utplaceras i Västeuropa. Om Sovjetunionen avbröt rustningsprogrammet och skrotade de SS 20-robotar som redan hade tagits i bruk, skulle Nato dock inte verkställa beslutet.

Också i den frågan gick Palme på samma linje som Kreml. Nato borde inte svara på Sovjetunionens utplacering av SS 20 utan i stället borde förhandlingar inledas med sikte på nedrustning. Det var Palmes "fredliga dubbelbeslut". Till bilden hör att Palmekommissionens förslag om bildandet av en korridor i Europa fri från slagfältskärnvapen var ett direkt angrepp på Natos försvarsdoktrin (*flexible response*) och gränsförsvar.

När det kalla kriget återigen var riktigt kallt, vidareförmäde snarast Palme det sovjetiska narrativet. I en tid när

president Ronald Reagan talade om bristen på frihet i det han betecknade som onskans imperium ingick användningen av sovjetiska propagandabegrepp som korståg och anti-sovjetisk i den svenska regeringens retorik: man vill inte ställa upp "i den ideologiska krigföringen som pågår mellan öst och väst".

Och när utrikesminister Lennart Bodström hade kritiserats för "doktrinen" att Sverige endast borde kritisera händelser i andra länder och inte politiska system, försvarades han av Palme. Bara ett fåtal stater hade demokratiska samhällssystem och Sverige som stat kunde inte vara i konflikt de andra "genom att avvisa deras styrelseskick".³²

Ubåtskrisen

Den borgerliga tvåpartiregeringen Fälldin levererade en skarp protest till den sovjetiska ambassadören efter ubåt 137:s grundstötning den 27 oktober 1981. Allt besöksutbyte avbröts. Socialdemokraterna slöt först upp, men sedan ändrades hållningen. Allvaret tonades ned trots att kränkningarna fortsatte. I utrikesdebatten våren 1982 var ett genomgående tema att det inträffade var allvarligt, men att det inte förändrade Sveriges säkerhetspolitiska läge – att det inträffade visade hur viktigt det var att arbeta för en kärnvapenfri zon i Norden.³³

Vad var det egentligen som hände? Ubåtsskyddskommissionen under ledning av den förre socialdemokratiska försvarsministern Sven Andersson (och med bland andra Carl Bildt som ledamot) konkluderade 1983 med att kränkande nation var Sovjetunionen eller något annat Warszawapaktsland. Statsminister Palme krävde för sin del att kränkningarna skulle upphöra. Men han sköt också in sig på ovissheten. Han framhöll att det var oklart om ledarna i Kreml var införstådda med kränkningarna, som han beskrev som "något slags spioneri", men att det också var oklart.

³² Svenska Dagbladet 6/12 1982.

³³ Arvidsson, C., 2007: 401ff.

Någon månad senare betonade Palme att kommissionen inte funnit några politiska motiv och att den militära motivbilden inte "nödvändigtvis" innefattade Sverige.

Samtidigt låg fredspolitikerna fast. Regeringen distanserade sig allt mer från militären och satte frågetecken för rapporterna om kränkningar. Enligt Thage G Peterson var Palmes kritik av Sovjetunionen i själva verket mest ett spel för gallerierna och efter den resultatlösa ubåtsjakten utanför Sundsvall 1983 var Palmes uppfattning klar. Till Peterson sade han: "Vi har helt enkelt blivit förda bakom ljuset. Lurade."³⁴

I stället blev det tal om normalisering av förbindelserna och under pågående ubåtsjakt utanför Karlskrona i mars 1984 inbjöds den sovjetiske jordbruksministern till Sverige. Planer lades för ett statsministerbesök i Moskva 1986.

Försvar för avspänning

Vid en partikonferens om försvaret i mars 1981 slog Palme fast att Sverige skulle ha ett för svenska förhållanden starkt försvar. Det är en formulering som stannat kvar i minnet. Men hur var det med försvarsvänligheten i praktiken? Jämförelser mellan dagens (låga) och dåtidens (höga) försvarsutgifter är bara en del av sanningen. Den idealistiska avspänningspolitiken fick genomslag också i försvarspolitiken.³⁵

Sverige hade rustat upp under tre decennier men med försvarsbeslutet 1968 vände utvecklingen – och den sovjetiska invasionen av Tjeckoslovakien föranledde inte något "tänk om". Avspänning var utgångspunkten även för 1972 års försvarsbeslut som regeringen Palme antog med stöd av Vänsterpartiet kommunisterna. Och avspänning som säkerhetspolitisk utgångspunkt höll i sig. När regeringen Fälldin efter regeringsskiftet 1976 föreslog en blygsam höjning av försvarsanslaget sade Palme nej med hänvisning till Sveriges trovärdighet som nedrustare och

när Socialdemokraternas alternativa budget presenterades sattes försvaret i motsättning till välfärden – åldrvård eller upprustning.

Efter valsegern 1982 uttalade Palme först att Försvarsbeslut-82 (som antagits under regeringen Fälldin III) skulle ligga fast. Socialdemokraterna varnade också för "tilltagande spänning och osäkerhet på både det politiska och ekonomiska området". Trots detta innehöll den nya S-regeringens försvarsproposition en ramreducering med 800 miljoner kronor för 1983–87. Det ledde till en försvarsekonomisk kris. Som ett resultat av Ubåtsskyddskommissionen stärktes dock ubåtsjaksförmågan.

Ett annat exempel är att Försvarsbeslutet 1968 ersatte de operativa målen för Krigsmakten (som då blev Försvarsmakten) med en politisk deklaration. 1982 försvann formuleringen att "invasionsförsvar skall vara försvarsmaktens viktigaste uppgift" och ersattes med fokus på fredsbevarande. FB65 var det sista tillfället då det talades klarspråk om att Sveriges militära strategi byggde på att hjälp skulle komma utifrån. I stället blev det desto mer tal om neutraliteten.

Retropolitik i ny tid

I samband med minnesdagen den 28 februari 2016 fick Margot Wallström en TT-fråga om hur Palme påverkar regeringens politik:

"Vi är några som fått jobba direkt med honom och jag tror att vi är mycket präglade av Palme som ledare. Det finns ett politiskt arv som handlar om reform inom jämställdhet, arbetsmarknad och sociala frågor, men framförallt utrikespolitiken."³⁶

Men bilden av Olof Palme är mångtydig. Han startade som stridande antikommunist på 1950-talet, men var som fredspolitiker på 1980-talet anti-antikommunist. Gemensam säkerhet byggd på förtroende mellan politiska och

³⁴ Peterson, Thage G, 2002:198.

³⁵ Se Arvidsson, C., 2007: 410ff.

³⁶ TTELA, 2016.

ideologiska motståndare skulle ersätta säkerhet baserad på avskräckning. Avspänningspolitiken gick som aldrig förr i takt med sovjetiska ståndpunkter medan det hemliga militära samarbetet med Natoländer kalkade igen.

På 1970-talet lanserades Palmedoktrinen – småstatspolitikens tredje väg – med Sverige som ett slags egen samhällsmodell och ledare för den socialistiska tredje världen och den alliansfria rörelsen. USA-kapitalismen och den sovjetiska statsocialismen beskrevs som lika goda kålsupare. Det är svårt att förena den politikutvecklingen med den bild som ibland ges av Palme som mer av realpolitiker än moralist på vänsterkanten. Det är inte heller den Palme som Wallström anknyter till utan det är snarare en nostalgisk idolbild som man vill härma efter. Viljan att vara – och den egna tilltron till att kunna vara – världssamvete förenar över tid.

Palmeismens självbild illustrerades i *Idéerna som drivkraft*, en vänbok till Tage Erlander 1969. I den ställde Olof Palmes medarbetare Ernst Michanek frågan om Sverige var ett litet land.³⁷ Frågan var retorisk. I fråga om ekonomisk utveckling och social välfärd var Sverige stort. Sverige hade också ett starkt försvar och som utrikespolitisk aktör var Sverige att räkna med. Sverige skulle vara en förebild och genom praktiskt handlande ”visa en väg”. Slutsatsen var att ”vi väljer själva om vi vill vara ett litet land”.

Regeringen Löfven vill göra Sverige storslaget igen eller som Margot Wallström uttryckte det som nybliven utrikesminister:

”Vi är en stark röst för att vi har trovärdighet i internationella sammanhang. Och den trovärdigheten finns inte på grund av vår militära kapacitet utan för vår kamp för mänskliga rättigheter, demokrati, bistånd – vår genomtänkta politik på de här områdena är det som gett oss legitimitet och trovärdighet. Och det ska vi använda.”³⁸

Idolbilden präglas av 1980-talets fredspolitik – för avspänning, nedrustning och gemensam säkerhet. Då som nu leder det till konflikt mellan idealism och säkerhetsbehov. Det handlar inte heller bara om FN-konventionen mot kärnvapen utan även om synen på försvarets roll (och därmed anslagsstorlek) i den samlade politiken och Palmenostalgien som effektiv stoppkloss för ett svenskt medlemskap i Nato. Upprepandet av Palmes mantra om att diplomatin ska utgöra den första försvarslinjen kastar dessutom ljus över socialdemokraternas svala intresse för att finansiera försvarsbeslutet 2021–2025.

Den kontext som föreställningen om att ta vid där Palme lämnade finns dock inte längre. Sverige står inte mellan två block (som inte heller längre existerar). Sverige är sedan 1995 medlem av Europeiska unionen med allt vad detta innebär av förpliktelser, är inte längre alliansfritt (i fred syftande till neutralitet i krig) utan militärt alliansfritt men med ett omfattande, öppet och fortfarande för rikets säkerhet helt avgörande samarbete med Nato och USA.

Förutsättningarna för Palmes småstatsdoktrin var å ena sidan konflikten mellan de två blocken, USA:s tillbakagång och vänstervägen, och å andra sidan en tid då tredje världen på allvar trädde in på den internationella scenen, i FN och med den så kallade Alliansfria rörelsen som hävstång. När kalla kriget tog slut förlorade Palmeismen sitt rotfäste – och trots att de politiska förutsättningarna för Palmeismen försvann så förmådde Socialdemokraterna inte att släppa dess världsbild. Det har blivit en del av partiets identitet.

Palmeismen hyllas, men det går inte någon rak linje mellan säkerhetspolitiken under Palmes tid och den som nu förs. Det är inte en blåkopia utan en blek. Det finns inslag av illusioner både i fråga om den politik som nu förs. Till bilden hör också fantomsmärtor i form av en politik byggd på en värld som inte längre finns. Retropolitik i en ny tid och i en ny global kontext.

³⁷ Michanek, E., 1969.

³⁸ Regeringskansliet, 2014.

Referensförteckning

- Arvidsson, C., 2007, *Olof Palme – Med verkligheten som fiende*. Stockholm: Timbro.
- Barry, E., 2017., "Sweden's Proponent of 'Feminist Foreign Policy,' Shaped by Abuse", *New York Times*, den 17 november.
- Carlsson, I., 1999, *Ur skuggan av Olof Palme*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Dahl, A., 1991, *Den moraliska stormakten – En studie av socialdemokratins internationella aktivism*. Stockholm: Timbro.
- Dahlberg, A., 2016, "Hur smutsig är den svenska FN-kampanjen?", *Expressen*, den 6 februari.
- Dalsjö, R., 2006, *Life-line lost*. Stockholm: Santérus.
- Delling, H., och Stiernstedt, J., 2016, "Palme skulle fråga sig vart rörelsen tagit vägen", *Svenska dagbladet*, den 27 februari.
- Ds. 2017:66, Motståndskraft Inriktningen av totalförsvaret och utformningen av det civila försvaret 2021–2025, Försvarsdepartementet.
- Holmström, M., 1998, "Den hemliga alliansen (artikelserie)", *Svenska Dagbladet*, den 2 augusti.
- Holmström, M., 2011, *Den dolda alliansen – Sveriges hemliga Nato-förbindelser*. Stockholm: Atlantis.
- Ljunggren, S., 2015, "Vad Palme begrep (men vänstern inte förstått)", *Dagens Samhälle*, den 3 april.
- Lundin, L., 2019, "Utredning av konsekvenserna av ett svenskt tillträde till konventionen om förbud mot kärnvapen", regeringen.
- Lundquist, V., 2019, "Lyssna på experterna, Löfven", *Svenska Dagbladet*, den 1 maj.
- Löfven, S., 2014a, tal på första maj i Stockholm.
- Löfven, S., 2014b, Regeringsförklaringen 2014.
- Löfven, S., 2016, "Arbetet för en jämlik framtid", tal på Kulturhuset på Olof Palmes minnesdag, den 28 februari.
- Lönnaeus, O., 2015, "Löfven: Svårt att regera utan DÖ", *Sydsvenskan*, den 29 april.
- Michanek, E., 1969, "Ett litet land?" i Andersson, L. (red), *Idéerna som drivkraft*, en vänbok till Tage Erlander. Stockholm: Tiden.
- Nilsson, PM, 2016, "Olof Palme behöver en annan historia", *Dagens industri*, den 28 februari.
- Palme, O., 1974, *Att vilja gå vidare*. Stockholm: Tiden.
- Palme, O., 1974b, "Statsministerns anförande i Piteå den 4 augusti", *Utrikesfrågor*.
- Palme, O., 1982, *Gemensam säkerhet – Ett program för nedrustning*. Stockholm: Tiden.
- Petersson, M., 2003, "Brödrarnas väl" – *Svensk-norska säkerhetsrelationer 1949–1969*. Stockholm: Santérus.
- Peterson, Thage G., 1998, *Olof Palme som jag minns honom*. Stockholm: Bonniers.
- Regeringskansliet, 2014, "Möt Margot Wallström, utrikesminister", den 17 november.
- SOU 2002:95, Forskarrapporter till Säkerhetskommissionen.
- Svenska Dagbladet, 1975, "Politiska fångar förstäligt ibland", den 3 juli.
- Svenska Dagbladet, 1982, "Vi skall ta upp nya kontakter med Kuba", den 6 december.
- Thorsell, S., 2004, *Sverige i Vita huset*. Stockholm: Bonnier fakta.

TTELA, 2016, "Löfven: 'En sorgens dag'," den 28 februari.

von Boguslawski, T., 2019, "Stefan Löfven: Vårt försvarssamarbete skulle underlättas om Finland valde JAS Gripen", *Yle*, den 4 maj.

Wallström, M., 2015a, utrikesdeklarationen 2015, riksdagen, den 11 februari.

Wallström, M., 2015b, utrikespolitisk debatt, riksdagen, den 11 februari.

Widqvist, S. S., 2018, "Hultqvist vs Palme – militarisering vs nedrustning", *Nerikes Allehanda*, den 29 november.

Åström, S., 1992, *Ögonblick: från ett halvsekel i UD-tjänst*. Stockholm: Bonnier Alba.